

Tilburg University

Juristen moeten kennis hebben van doctrinair onderzoek en wetenschapsfilosofie

Arnoldussen, Tobias

Published in:
Recht der Werkelijkheid

DOI:
[10.5553/RdW/138064242023044003006](https://doi.org/10.5553/RdW/138064242023044003006)

Publication date:
2023

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Arnoldussen, T. (2023). Juristen moeten kennis hebben van doctrinair onderzoek en wetenschapsfilosofie. *Recht der Werkelijkheid*, 2023(3), 76-83. <https://doi.org/10.5553/RdW/138064242023044003006>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Juristen moeten kennis hebben van doctrinair onderzoek en wetenschapsfilosofie*

Tobias Arnoldussen

Inleiding

Gitta en ik kunnen elkaar vinden in het oordeel dat empirische rechtswetenschap van belang is bij de bestudering van het recht. Desalniettemin is het mijns inziens in de eerste plaats noodzakelijk om de kennis van doctrinaire methoden¹ te verbeteren. Doctrinair onderzoek vormt van oudsher het hart van het juridisch onderzoek, maar juristen zelf hebben zich in het verleden weinig om dat hart bekomerd.² Die houding moet veranderen, juist omdat juristen in sterkere mate samenwerkingsverbanden moeten aangaan met andere wetenschappers. Voor goede samenwerking is het onderkennen van de zwakke maar ook van de sterke punten van het eigen wetenschapsgebied noodzakelijk.

We zijn het er ook over eens dat juristen de grenzen moeten kennen van de eigen methodologie en moeten weten wanneer het zaak is op andere methoden te vertrouwen. Dogmatisch wetenschappelijk onderzoek kan niet op alle relevante juridische vragen antwoord geven. Juristen zijn in dat geval aangewezen op deskundigen uit andere wetenschapsgebieden. Om hen de juiste vragen te kunnen stellen moeten juristen 'bewust onbekwaam' worden in empirische onderzoeksmethoden, zoals Gitta het verwoordt. Ik meen echter dat dat niet lukt door juristen een breed pakket aan empirische methoden aan te leren. Ik pleit er daarentegen voor om ruimte te maken voor een gedegen opleiding in de wetenschapsfilosofie.

In het navolgende ga ik eerst in op wat de doctrinaire rechtswetenschap van andere wetenschappelijke methoden onderscheidt. Daarna wordt de verhouding tussen doctrinair en empirisch onderzoek besproken. In paragraaf 4 wordt een drietal argumenten gegeven waarom men zou moeten beginnen met een versterking van de kennis van doctrinair juridisch onderzoek. Tot slot wordt kort betoogd dat rechtenstudenten wetenschapsfilosofische scholing zouden moeten krijgen. Een cursus in de wetenschapsfilosofie sluit beter aan bij de hermeneutische traditie van de dogmatische rechtswetenschap en het scherpt de jurist in het vinden van een kritische omgang met zowel empirische als dogmatische methoden.

* De auteur bedankt Rob Schwitters voor zijn commentaar op de eerste versie en de redactie van RdW voor aanvullend commentaar.

1 De begrippen 'doctrinair onderzoek' en 'dogmatisch onderzoek' worden synoniem gebruikt. Het begrip doctrinair komt voort uit het Engels en dogmatisch uit het Duits, zie Tjong Tjin Tai & Verbruggen, 2022 p. 2.

2 Stolker 2003, p. 773, zie ook Van Gestel 2021.

Een korte karakterisering van doctrinair rechtswetenschappelijk onderzoek

Om de stelling te kunnen beoordelen of studenten méér van empirische methoden moeten weten dan ze nu doen, is het antwoord op twee vragen van belang. Ten eerste de vraag of rechtenstudenten überhaupt voldoende onderlegd zijn in het doen van doctrinair onderzoek en ten tweede of de dogmatische en empirische tradities goed op elkaar aansluiten. Als studenten voldoende kennis van doctrinair onderzoek hebben en als die aansluiting goed is, dan pleit dat ervoor om studenten in het verlengde van de doctrinaire methode ook empirische methoden te onderwijzen. Als studenten echter nauwelijks grip hebben op de eigen methodologie en als dogmatische en empirische methoden wezenlijk van elkaar verschillen, dan zou dat ervoor kunnen pleiten om juristen vooral te specialiseren op doctrinair terrein en empirisch-juridisch onderzoek vooral aan sociale wetenschappers over te laten. In het navolgende zal worden stilgestaan bij het karakter van doctrinair onderzoek om op deze vragen licht te kunnen werpen. Aangezien deze rubriek geen ruimte biedt voor een diepgravende bespiegeling, zal dat in versimpelde vorm gebeuren. Deze versimpelde weergave kan echter wel een aantal onderscheidingen ten opzichte van empirisch onderzoek benadrukken. De onderstaande zeer korte uiteenzetting is met name ontleend aan Pauline Westerman e.a.³

De doctrinaire rechtswetenschap heeft onder andere tot doel systematiek aan te brengen in het recht en juridisch bindende normen te identificeren.⁴ De rechtswetenschapper interpreteert daartoe wetteksten en andere juridisch relevante ontwikkelingen, brengt ze met elkaar in verband en denkt ze in hun uiterste consequentie door. Daarbij richt zij zich met name op het geheel van opvattingen die in de gemeenschap van juristen leven, de doctrine.⁵ Coherentie binnen dat geheel van opvattingen en teksten is van belang, omdat alleen aan een coherent rechtssysteem rechtszekerheid kan worden ontleend en daarmee willekeur kan worden afgewend.⁶ Daarbij moet overigens niet uit het oog worden verloren dat we geen afgerond sluitend rechtssysteem hebben. Er kunnen zich wendingen voordoen vanwege nieuwe uitspraken of inzichten die maken dat alle gevestigde zekerheden op zijn kop gaan.⁷ De rechtswetenschap streeft in die zin een ideaal na en het recht wordt steeds opnieuw herschikt.

De confrontatie met de empirie is er in die zin, dat een maatschappelijk probleem of individueel geschil de aanleiding kan zijn om een bepaald juridisch begrip te herinterpreteren, maar het kader waarbinnen en waarmee geïnterpreteerd wordt, is het conceptuele kader van het recht zelf. Daarbij kunnen verschillende mensen juridisch onderbouwd tot andere uitkomsten komen.⁸ Daarom dient het eigen standpunt continu gemotiveerd en verdedigd te worden. Het recht is naast een interpretatieve wetenschap ook een argumentatieve praktijk waarbinnen men pro-

3 Westerman & Wissink 2008, Van Gestel 2021, Taekema 2011, Van Roermund 2005 en Stolker 2003.

4 Westerman 2008, p. 503 e.v., Van Roermund 2005, p. 87.

5 Smith 1998, geciteerd in Stolker 2003, p. 773.

6 Dat punt sluit aan bij de ideeën van Ronald Dworkin, die hij naar voren heeft gebracht als 'law as integrity'.

7 Schoordijk 2008, p. 1720.

8 Stolker 2003, p. 768-769.

Tobias Arnoldussen

beert de ander te overtuigen. Men tracht daartoe de argumenten zo precies mogelijk te verwoorden, binnen de kaders zoals die historisch zijn gevormd vanuit de rechtswetenschap zelf. In een voortdurend analytisch proces van reflectie, argument, interpretatie en herinterpretatie bestendigt zich een juridisch systeem dat niettemin dynamisch is en waaraan continu onderhoud nodig is.

Dat het onderzoeksobject niet de empirische werkelijkheid is, maar een stelsel van normen en begrippen, brengt met zich mee dat de kennis die dit type onderzoek toevoegt ook een ander soort kennis is. Kennis van de verbanden tussen begrippen wordt analytische kennis genoemd en is te onderscheiden van de synthetische kennis die wij verkrijgen door middel van natuur- en sociale wetenschap.⁹

De verhouding tussen empirische en dogmatische rechtswetenschap

Dit cruciale onderscheid tussen empirische en dogmatische wetenschap brengt ons weer bij de twee kwesties die hierboven aan de orde werden gesteld. Ten eerste de vraag of rechtenstudenten tijdens hun studie voldoende methodologische bagage meekrijgen wat betreft doctrinair onderzoek en ten tweede in welke mate dogmatisch en empirisch onderzoek op elkaar aansluiten.

Wat de eerste vraag betreft meen ik dat het antwoord ‘nee’ is. De rechtenstudie is in hoge mate toepassingsgericht en dat is niet verwonderlijk gezien de verwevenheid met de rechtspraktijk.¹⁰ Studenten kunnen rechtsregels prima gebruiken om een casus mee op te lossen. Zo zijn veel rechtententamens ook opgesteld. De oplossing van een enkele casus is echter niet interessant vanuit doctrinair oogpunt. Het gaat om de implicaties van die oplossing voor de verdere rechtsontwikkeling en de gevolgen van een bepaalde interpretatie voor het betreffende leerstuk. Mijns inziens zijn rechtenstudenten daar niet voldoende in thuis. Dat is te merken bij het begeleiden van scripties. Het grotere verband van het recht als systematisch kader wordt gemist. Toegegeven, dit oordeel is niet empirisch onderbouwd, maar wel herkenbaar. Specifieke aandacht voor rechtsmethodologie vindt men vooral in keuzevakken of in gespecialiseerde masters. Het dogmatisch onderzoek zit in de verdrukking zoals Rob van Gestel signaleert.¹¹ Dat is voor een deel debet aan de houding van juristen zelf. Die leken wetenschappelijke discussies te zien als ‘leuk voor de zaterdagmiddag’.¹² Nu is daar wel verbetering in gekomen,¹³ maar dat neemt niet weg dat de aandacht voor het specifieke karakter van rechtswetenschap nog recent is, zeker in het onderwijs.

Wat betreft het tweede punt, de vraag of de dogmatische en de empirische methode goed op elkaar aansluiten, luidt het antwoord eveneens ‘nee’. De geëigende methode voor doctrinair onderzoek is de hermeneutiek, want die past bij het interpretatieve en argumentatieve karakter ervan.¹⁴ De hermeneutiek is ontwikkeld in de

9 Analytic and Synthetic Statements | Encyclopedia.com.

10 Taekema 2011, p. 34 e.v.

11 Van Gestel 2021.

12 Stolker 2003, p. 774.

13 Yzermans 2015, p. 1.

14 Van Hoecke 2009, p. 15 e.v.

menswetenschappen en is gericht op het interpreteren van teksten die in zekere zin op afstand van ons staan, bijvoorbeeld omdat een algemene tekst zoals een wet moet worden betrokken op een concrete situatie.¹⁵ In het recht is het doel van die uitleg normatief. Op het niveau van de individuele casus gaat het om het vinden van een rechtens redelijke uitkomst en op het niveau van de rechtsontwikkeling gaat het om het interpreteren van teksten in het licht van de systematiek van het betreffende leerstuk. Die hermeneutische activiteit dient met name de rechtvaardigheid en rechtszekerheid.

Empirisch onderzoek is vooral gericht op een beschrijving en verklaring van een stand van zaken in de werkelijkheid. Men kan daarmee de werkelijke situatie beschrijven en vergelijken met de situatie zoals die rechtens behoort te zijn. Zo kunnen juridische aannames worden bekritiseerd door te kijken of er wel empirisch bewijs voor is. Zij bewijst vooral goede diensten als men wil weten of het recht wel de doelen verwezenlijkt die men ermee voor ogen heeft.

De effectiviteitsvraag is uiteraard een belangrijke vraag voor de rechtswetenschap, maar wel van een ander karakter dan de normatieve vragen van rechtvaardigheid en rechtszekerheid. Conceptueel analyseren is een andere activiteit dan het toetsen van bepaalde aannames aan de empirische werkelijkheid. Rechtswetenschap is naar binnen gericht, intern, terwijl empirische rechtswetenschap naar buiten toe is gericht, extern. De werkwijze is dus anders, Het doel is anders en het perspectief is anders. De empirische wetenschap sluit dus niet aan bij de doctrinaire, noch qua traditie, noch qua methode en noch qua gerichtheid van de blik.

Deze verschillen hebben gevolgen. Een juristenopleiding die de dogmatiek inruilt voor empirische rechtswetenschap zal zich meer richten op de sociale werking en de effectiviteit van het recht, aangezien empirische wetenschappen voor het evalueren daarvan veel beter zijn toegerust. Die switch past bij het denken in termen van efficiëntie dat heden ten dage opgeld doet. Eén van de deugden van het recht echter is dat het een dam opwerpt tegen een dergelijke manier van denken. Aangezien nieuwe regels altijd moeten passen in een bestaand kader van regels en beginselen, geeft het recht houvast in een woelige wereld waarin doelstellingen steeds veranderen. Het dogmatische karakter van het recht garandeert een zekere continuïteit en voorspelbaarheid.

Nu weet ik dat Gitta er niet voor pleit om de dogmatiek 'in te ruilen' en ik pleit er niet voor de empirische wetenschap uit te sluiten. De grenzen tussen effectiviteit, rechtvaardigheid en rechtszekerheid zijn niet scherp te trekken. Wél moet onder ogen worden gezien dat de verschillen die er zijn tussen de tradities consequenties hebben voor de waarden waarop het zwaartepunt komt te liggen.

Meer dogmatiek of meer empirie?

De vraag is hoe nu verder? Hoewel uit de beschrijving hierboven volgt dat empirische wetenschap niet de eerste viool speelt in de rechtswetenschap, is dit type onderzoek wel degelijk belangrijk. Moeten we dan toch de schaarse ruimte voor me-

15 Van Tongeren 1990, p. 150.

Tobias Arnoldussen

thodologisch onderwijs verdelen, hoe lastig dat voor studenten ook is? Mijns inziens kunnen we onze middelen het best inzetten voor zowel het verbeteren van kennis over dogmatische methodologie als het aanbieden van een algemene cursus wetenschapsfilosofie. Over dat laatste gaat mijn slotparagraaf. Hier worden argumenten behandeld die pleiten voor meer onderwijs in de doctrinaire methode.

Ten eerste meen ik dat rechtenstudenten over het algemeen te weinig van de eigen methoden weten om methodologisch verantwoord doctrinair onderzoek te doen. Methodologische vraagstukken zijn onderontwikkeld bij juristen en de discussie over methodologische kwaliteitsmaatstaven is nog gaande.¹⁶ Hierboven heb ik aangegeven dat het zwaartepunt in de rechtswetenschap ligt op interpretatief-hermeneutische reflectie en argumentatieve analyse. Op dat vlak is er op alle niveaus nog veel werk te verzetten. Zo is het zorgwekkend dat de beheersing van taal bij rechtenstudenten achteruit lijkt te hollen, precies wat Gitta ook constateert. Taal is het gereedschap bij uitstek waar men zich in de rechtswetenschap van bedient. Als de taal niet op orde is, is interpretatieve analyse al helemaal onbegonnen werk. Het is daarom hoognodig dat rechtenstudenten hun talige argumentatieve vaardigheden scherpen. Daarna zullen zij moeten leren die taalvaardigheid in te zetten om de fijne nuances van juridische concepten te doorgronden. Het op orde brengen van die vaardigheden zal al veel van de beschikbare onderwijsruimte opslokken.

Het tweede argument is puur praktisch. Ik vrees dat de weg die Gitta voorstelt onbegaanbaar is. Zij stelt voor om een breed palet aan methoden te onderwijzen om studenten de mogelijkheden en beperkingen van diverse kwantitatieve en kwalitatieve methoden te leren. Er zijn heel veel verschillende sociaalwetenschappelijke methoden, van zeer kwalitatief tot kwantitatief. De sociaalwetenschappelijke methodologie reikt van discoursanalyse tot statistiek en van participatieve observatie tot 'field survey' en alles daartussenin. Niet alle methoden zullen even relevant zijn, maar als men enigszins overzicht en kennis wil hebben van een 'breed palet aan methoden', zal er veel tijd in moeten worden geïnvesteerd. Het gevaar dreigt dat juristen even mogen ruiken aan die baaierd van onderzoeksmethoden en dan denken te weten 'hoe het zit'. Daarbij komt dat het niet fair is om van juristen te vragen zich in verschillende methoden te bekwamen die stammen uit zulke uiteenlopende tradities. We weten als beoefenaars van de sociaalwetenschappelijke bestudering van het recht hoe complex interdisciplinair onderzoek is. Kunnen we van alle rechtenstudenten verwachten dat ze zo interdisciplinair werken? Hun eigen doctrinaire methode moeten ze goed beheersen. De sociaalwetenschappelijke methoden moeten ze als zodanig kunnen herkennen en ze moeten weten bij welke experts ze terecht kunnen voor antwoorden op hun vragen daaromtrent.

Mijn derde argument bouwt op het bovenstaande voort. Juist vanuit het oogpunt van samenwerking met andere disciplines moet de jurist zijn eigen karakter behouden. Aristoteles stelde dat om te bepalen welke functie iets had, je moest kijken naar wat het als enige deed, omdat die activiteit het bijzonder maakte ten opzichte van alle andere dingen.¹⁷ Op die karakterisering is veel af te dingen, maar het is niet zo gek om de eigen expertise te koesteren in een onderzoeksveld waarin samen-

16 Van Gestel 2021, p. 259.

17 Korsgaard 2008, p. 129.

werking tussen verschillende disciplines steeds gangbaarder wordt. Gitta leidt hieruit af dat om succesvol samen te werken, juristen iets van empirisch onderzoek moeten begrijpen. Dat klopt, maar evenzo zijn juristen als samenwerkingspartner interessanter als ze hun eigen kwaliteiten ten volle kunnen doorgronden en benutten.

Wat dat betreft ontbreekt het juristen aan zelfvertrouwen. Ze hebben niet alleen als rechtsgeleerde kennis van een breed scala van juridische regels, ze hebben als rechtswetenschapper ook de kundigheid om inconsistente redeneringen of het gebruik van dubbelzinnige begrippen op te sporen. Zij zijn gewend zich rekenschap te geven van de normatieve implicaties van hun argumenten. Juist door niet te denken in termen van effectiviteit kunnen ze lastige vragen stellen bij een 'beleidsrelevante' onderzoeksopzet. Die reflectieve capaciteit maakt hen interessant als volwaardig wetenschapper binnen een interdisciplinair team en niet alleen als een soort encyclopedie van regels over wat op een bepaald moment mag en wat niet. Deze drie argumenten pleiten voor het uitbouwen van de doctrinair wetenschappelijke kennis van de jurist en rechtenstudent. Dat wil niet zeggen dat ik kennis van sociale wetenschap niet belangrijk vind. In de laatste paragraaf betoog ik dat een gedegen cursus wetenschapsfilosofie wat dat betreft zinniger is dan het onderwijzen van een scala aan technieken van empirisch onderzoek.

Een lans voor de wetenschapsfilosofie

De Franse filosoof Bruno Latour beschreef het juridisch proces bij de Franse Conseil d'État als het organiseren van gezamenlijke twijfel.¹⁸ Eén discipline die goed aansluit bij de juridische kunst van het twijfelen en die de methodologie van de (sociale) wetenschappen in de breedte bestrijkt, is de wetenschapsfilosofie. De jurist moet bewust onbekwaam worden in de sociale wetenschap. De oplossing is echter niet om de jurist dan maar kennis te laten maken met talloze methoden. De jurist moet de eigen rationaliteit van de empirische wetenschap kunnen doorgronden evenals die van de rechtsdogmatiek. Zij moet weten welke vragen er zinvol aan empirische wetenschappers te stellen zijn en welke niet. Zij moet de empirisch zwakke plekken in haar eigen normatieve aannames leren doorzien, omdat die tot schadelijke uitkomsten kunnen leiden. Dat geldt echter misschien nog wel sterker voor redeneringen op basis van empirische wetenschap. Het is namelijk niet zo moeilijk een jurist met pseudowetenschappelijke redeneringen te beheksen, vooral als die gebaseerd zijn op statistiek.¹⁹

Ook met de empirische wetenschap in de hand is het namelijk geen uitgemaakte zaak wat 'de feiten zijn'. Juristen zijn niet de enigen die een sprong wagen, empirisch wetenschappers doen het ook. Zij maken de sprong van onderzoeksuitkomst naar 'feit', door middel van interpretatie van de onderzoeksresultaten. Die interpretatie geschiedt binnen een gemeenschap van wetenschappers en is niet waardevrij, net zomin als het juridisch oordeel dat is. Ook hier bewijst het werk van

18 Van der Graaf 2023.

19 Derksen 2010, p. 203-204.

Tobias Arnoldussen

Bruno Latour weer goede diensten.²⁰ Voor juristen klinkt dit niet onbekend. Ze weten dat er een sprong gemaakt moet worden van feit naar norm door middel van interpretatie. Een methodologisch goed geschoolde jurist is zich bewust van het waardengeladen karakter van haar wetenschap. Zij kan de sociale wetenschapper zelfs voorhouden dat waardengeladenheid op velerlei wetenschapsgebieden een rol speelt, alleen meestal meer onder de oppervlakte.²¹

De wetenschapsfilosofie staat, anders dan de empirisch wetenschap, dichter bij het eigen domein van de jurist. De twijfel viert in de filosofie hoogtij en kan de jurist behoeden voor een zekere naïviteit bij het lezen en toepassen van empirisch onderzoek. De methode is geesteswetenschappelijk en hermeneutisch, een methode die de jurist (als het goed is) eigen is. In een dergelijke cursus wetenschapsfilosofie moet ruimte zijn voor een bespreking van begrippen die Gitta noemt als 'operationalisering', 'validiteit', 'betrouwbaarheid', en voor de vragen die zij terecht stelt. Besproken moet echter ook worden dat in verschillende methoden van empirisch onderzoek die begrippen weer net iets anders betekenen en dat die vragen geen eenduidig antwoord kennen.

Een wetenschapsfilosofische cursus kan inzicht bieden in de historische en culturele geworteldheid van de wetenschap en een genuanceerde omgang ermee bevorderen. Een goede cursus wetenschapsfilosofie maakt rechtenstudenten inderdaad 'bewust onbekwaam', met de nadruk op bewust. Als het goed is weten juristen dat ze niets weten en dus zullen ze niet schromen een expert te bellen, wellicht iemand die geschoold is in de natuur- of sociale wetenschap, of in ELS.

Gitta en ik zijn het in de kern niet oneens. Juristen moeten de juiste vragen kunnen stellen en daar moeten ze empirisch wetenschappelijke teksten voor kunnen lezen, dus enige methodologische scholing in de empirische rechtswetenschap is nodig. Waar de wetenschappelijk geïnteresseerde jurist echter mijns inziens het meest van zou profiteren is een betere scholing in de eigen methoden, zodat ze in de samenwerking met wetenschappers op andere terreinen ook iets te bieden heeft. Daarnaast zou zij bekend moeten zijn met elementaire wetenschapsfilosofie, zodat zij weet waar het in de sociale wetenschap om gaat, maar ook hoe ze haar eigen reflectieve gereedschapskist kan inzetten om de beperkingen daarvan voor het voetlicht te brengen.

Referenties

- Derksen, T., 'Valkuilen van alledaagse waarheidsvinding in de strafrechtscontext', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 2010(5/6), p. 194-205.
- Graaf, E. van der, 'Latour in de fabriek van het recht: de betekenis van organisatie, tijd en twijfel in de rechtspleging', *Blogpost ACLPA*, 19 juni 2023.
- Hoecke, M. van, 'Hoe wetenschappelijk is de rechtswetenschap?', *Tijdschrift voor Privaatrecht* 2009-46(2), p. 629-688.

20 Latour & Woolgar 1979.

21 Kwa 2014, p. 121.

- Korsgaard, C.M., 'Aristotle's Function Argument', in: C.M. Korsgaard, *The Constitution of Agency: Essays on Practical Reason and Moral Psychology*, Oxford: Oxford Academic, online, 1 Jan. 2009, p.129-150.
- Kwa, C.K., *Kernthema's in de wetenschapsfilosofie*, Den Haag: Boom Lemma 2014.
- Latour, B. & S. Woolgar, *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*, Princeton: Princeton University Press 1979.
- Roermund, B. van, 'Rechtswetenschap – disciplinair en interdisciplinair', *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2005(1), p. 81-109.
- Schoordijk, H.C.F., 'Het recht moeten wij niet denken als een systeem vooraleer wij er systeem in gebracht hebben', *NJB*, 2008-1387, p. 1720-1723.
- Stolker, C.J.M., 'Ja, geléerd zijn jullie wel! Over de status van de rechtswetenschap', *NJB* 2003(15), p. 766-778.
- Taekema, H.S., 'Relative Autonomy: A characterisation of the discipline of law', in: B.M.J. van Klink (red.), *Law and Method. Interdisciplinary Research into Law*, Tübingen: Mohr Siebeck 2011, p. 33-52.
- Tjong Tjin Tai, E. & P. Verbruggen, 'Onderzoeksmethoden in de rechtswetenschap over pluraliteit en vernieuwing', *NJB* 2022-7(1), p. 2-12.
- Tongeren, P.P. van, 'Recht en hermeneutiek', *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 1990-19(3), p. 148-154.
- Westerman, P. & M. Wissink, 'Rechtsgeleerdheid als rechtswetenschap', *NJB* 2008-440(9), p. 503-507.
- Yzermans, M., 'Lessen geleerd: onderwerp, object en theoretisch kader van rechtswetenschappelijk onderzoek', *Law and Method* 2015(12), p. 1-23.